

критерий при избора на книгата и формират подход за общуването им с отделни литературни творби.

Третата основна част от разработките на Груев се отнася към някои постановки за литературната критика, която е „разбор на научни произведения или произведения от изкуствата, основан на общ[те] начала на разума“ (л. 29). Според него тя изисква проникателност и ум, усет за красивото, познаване на върховете в изкуството. Именно затова истинският професионален критик е рядкост. Малцина са онези, които могат обективно и изчерпателно да дават оценки за художествените творби. Критикът не трябва „да подражава рабски“ на образците, т. е. да не се ръководи слепо от каноните на школата, на литературното течение, а да има изграден собствен естетически идеал. Като пример за такъв критик Груев дава Лесинг, който със знаменитото си съчинение „Лаокоон, или за границите на живописата и поезията“ полага основите на солидната, научно издържана литературна критика. „У нас истинска критика още не се е явила. . . — пише Груев. — Критика у нас дават на едни прости отчети, които повечето пъти биват писани пристрастно“ (л. 29). Острата присъда над родната критика още веднъж потвърждава стремежа на Груев към обективност и строгост в пресненката на художествените произведения.

Формирането на литературна култура у учениците изисква способност за възприемане и тълкуване на творбите, което означава, че всеки читател трябва да умее да дава обективна оценка, независимо от своите пристрастия и личен вкус. В това отношение несъмнено са заслугите на Груев за развитието на естетическата култура и литературното обучение на младото поколение.

Поставяме и частично разглеждаме само някои въпроси, свързани с ръкописното наследство на Й. Груев. Въпреки недостатъчната изчерпателност при някои негови разработки на проблемите, които затруднява по-цялостното изследване, въпреки известни субективни мнения и оценки, несъмнен остава приносът на възродената в подхода към изучаването на литературата.

Филологът Груев изхожда от позициите на читателя. Неговите творчески интереси започват от въпросите на езика и стила, преминават през литературната теория и критика и достигат до историята на световната литература. Въпреки известна фрагментарност и незавършеност, ръкописите в личния архив на Груев доказват, че в своите литературоведски и методически търсения учителят се е стремил към комплексно разработване на проблемите на литературната наука като синтез на теория, история и критика.

Й. Груев въвежда историческия и теоретическия принцип на обучението по литература. По този начин в теорията на литературата по време на занятия се внася историзъм, а в историята на литературата — теоретически подход. Историята на отделните литератури се разкрива като цялостен процес, чрез проследяване смяната на епохи, светоусещания, естетически критерии, на начините за пресъздаване на действителността и на поетиката. Груев доказва пред възпитаниците си връзката на литературата с конкретната историческа действителност, приемствеността и сложните взаимоотношения между националните литератури. „В литературознанието — пише Д. С. Лихачов — са нужни различни теми и големи „разстояния“ именно защото то се бори с тези разстояния, стреми се да унищожи преградите между хората, народите и вековете. Литературознанието възпитáva човешката солидарност — в най-благородния смисъл на думата.“¹⁰ В размишления на съветския учен откриваме и частици от истината за литературата, която педагогът Груев разкрива на своите ученици. Широтата на литературната култура дава богати възможности за сътворчество и творчество, за самостоятелно откриване на света.

СРЕЩИ И ПОЗНАНСТВА НА ЙОВКОВ В БУКУРЕЩ

ЙОРДАН ДАЧЕВ

В пространното си изследване за Йовков¹ Иван Сарандев задава „законния“ въпрос: „Какви познания и връзки поддържа (Йовков) с румънски журналисти, писатели и колеги от дипломатическото тяло“

¹⁰ Д. С. Лихачев. Об общественной ответственности литературоведения. — В: Литературно-теоретические исследования. М., Наука, 1974, с. 8.

¹ И в. Сарандев. Йордан Йовков — жизнен и творчески път. 1880 — 1937. С., 1986.

през периода 1920—1927 г. като легационен чиновник в Букурещ. Авторът изразява мнение, че тези седем години не е могло да минат „без лични връзки и познанства“, дори се позовава на един пример в писмо до Владимир Василев от 24 септември 1923 г., в който Йовков споменава за главен инспектор на Министерството на науката и вероизповеданията, без обаче да съобщава името му. И Сарандев добавя, че от известните документи и мемоарни свидетелства никъде не е споменато „име на румънски журналист, писател или общественик, с които да е в близки контакти и приятелски отношения“².

Това заключение е непълно и спорно. Йордан Йовков е имал малко приятели дори в България, макар че още приживе е високо ценен и уважаван писател от мнозина, а през последното, най-плодоносно десетилетие в София приятелите му намаляват още и той — усамотеният, вгълбеният в себе си творец, отбягва посещения, приеми, тържества, кина, театри, дори и някои епизодични срещи, за да не се откъсва от размислите си върху съдбата на своите герои. Такива са установените факти в досегашните документални свидетелства.

Но ако прочетем внимателно спомените на Христо Капитанов за Йордан Йовков в Букурещ, извадки от които цитира и Иван Сарандев, ще установим, че срещи и познанства е имало и не е могло да мине без тях: „Често ме питат къде живея, не могат ли в дома ми да изпатрат някои книги, списания или специални вестници.“ Това подсказва, че са създадени взаимоотношения, че е имало срещи с румънски журналисти и писатели, дори „честит“, водени са разговори, макар че Йовков скрива от неудобство домашния си адрес, за да не накърни националното ни достойнство, тъй като живее в „мизерни условия“, дори и слугинските стаи в Букурещ са по-уредени от неговата. В този спомен на Христо Капитанов има и други важни аспекти: „... аз работя в легацията, сътрудник съм по печата, влизам във връзка с румънското външно министерство, запознавам се с рязни журналисти и редактори, някои от тях идват в легацията, канят ме на срещи. . . Някои искат да дружим, да се сближим. Това е напълно в рела на нещата.“³ Дали Йовков отказва на всички? И възможно ли е това? Изчерпателен отговор на този въпрос в историята на българската литература още няма. Там е установена „версията“ по Йовкови писма и споменени свидетелства на негови съвременници, че животът му в Букурещ протича в „стереотипа“ от легацията у дома и от дома в легацията, и че знае само едно — чиновническата си работа⁴. Йордан Стратиев също подчертава, че в Букурещ Йовков живее усамотено и няма подходяща среда.

Според нас тази версия в най-добрия случай не изчерпва цялата истина. Разкрита е само едната страна от битието на писателя — неговата усамотеност и претрупаност с канцеларска работа. А допустимо ли е това, щом Йовков, преди да поеме длъжността сътрудник по печата в Букурещ, още във Варна разпитва свои познати, живели и следвали в Румъния, интересува се от румънската литература, иска да узнае имена на извадни съвременни писатели. Още тогава той се подготвя не само да бъде изряден в служебните си задължения, в което не можем да се съмняваме, а и като писател, който, отивайки в чужда страна, ще може по-спокойно да работи, т. е. да пише, но и да се обогати с нейната история, литература и култура. И Йовков не пропява времето си в Букурещ. Независимо от лошите битови условия, в които е поставен, ниска заплата, периодични уволнения и преназначавания, които му създават много тревоги (те са отразени в букурещките му писма), Йовков не стои безучастен, превъзможва пречките и с упоритото си трудолюбие и самодисциплина за три месеца научава румънски език, като си набавя една граматика и може вече да превежда на български, а в края на шестия месец — и от български на румънски⁵. Деспина наистина изтъква способността му да учи езици „по умозрителен път“, но това бързо усвояване на език до степен да превежда и от български на румънски не ше е станало само по умозрителен път, а и в общуване с хората, макар и „рядко“, поради пословичната мълчаливост и усамотеност на писателя. Деспина твърди още, че Йовков дълго говори румънски с невъзможно „произношение“ и трябва да предположим, че това произношение се е извявало не в общуване със служителите в легацията, които не знаят езика, нито у дома, където се говори български, а с румънци — журналисти, писатели и други лица. Деспина е могла да установи това, като го е слушала да разговаря. Освен това „дълго време“ не означава целия период на престоя му в Букурещ, а част от него, след което постепенно и произношението се подобрява.

Има свидетелства от съвременници — засега все още оскъдни, от които може да се съди, че Йовков се запознава и общува с румънски писатели и журналисти и някои от тях дори посещава в редакциите.

² Цит. съч., с. 280.

³ Д. М и е в. Йордан Йовков — спомени и документи. Варна, 1969 с. 195.

⁴ Пак там, с. 202.

⁵ Д. Й о в к о в а. Йордан Йовков. Спомени. Записки. Писма. С., 1987, с. 19.

Атанас Попов, основател и дългогодишен директор на театъра в град Толбухин, студент по изящните изкуства по онова време в Букурещ, който често посещава Йовков в легацията и го осведомява за живота в добруджанския край, споменава за едно посещение на Йовков при Чезар Петреску в редакцията на сп. „Gindirea“ („Мисъл“) заедно с румънския публицист и есеист Г. М. Иванов, сътрудник на тогавашните вестници и списания в Букурещ.⁶ Атанас Попов си спомня, че на тази среща с Чезар Петреску се водят разговори за Иван Вазов и Елин Пелин, за румънския драматург Виктор Евтимiu. „Йовков повече слушаше“ — казва той. Изразът „повече слушаше“ не означава, че не е вземал участие, макар и ограничено, особено когато се заговоря за Вазов и Елин Пелин. Това посещение трябва да е станало след месец декември 1922 г., когато Чезар Петреску е един от основателите на списанието. (То започва да излиза в Клуж през 1921 г. два пъти месечно, после от декември 1922 г. — веднъж месечно в Букурещ.) След 1923 г. ръководството на „Gindirea“ се поема от Никифор Крайник, който постепенно дава реакционна насоченост на списанието, но в прозата на Чезар Петреску, който продължава да сътрудничи, се запазват силни реалистични акценти.⁷

Навярно срещата е била интересна за Йовков, защото през 1922 г. румънският писател вече дебютира с „Писмата на един ръзеш“, сборник есета, обособява се от сп. „Semănătorul“ („Семь“) с живо изобразяване на селото и се противопоставя на идличните представи за живота в него. По време на срещата в сп. „Gindirea“ Чезар Петреску, още млад, много надежден писател, изявен разказвач, сътрудничи и на списанията „Albina“ („Пчела“), „Facla“ („Факел“) в Букурещ, „Стихове и проза“ в Яш, „Lumina“ („Избрано“) — Букурещ, „Datina“ („Традиция“) — Туру Северин, голяма част от които се издават от 1919, 1920 до 1924 г., а някои продължават и по-късно. Естествено е да предположим, че Йовков е преглеждал и чел тези списания. И неслучайно именно от Чезар Петреску, който по примера на Балзак създава в поредица от романи „Румънска хроника на XX век“⁸, през 1937 г. сред преводите на Йовков от румънски ще срещнем и разказа му „Връщането на героя“⁹. Интересно е по този повод да цитираме бележката, с която Йовков представя писателя: „Чезар Петреску е един от младите съвременни писатели, от най-даровитите. Роден е в Молдова сред така наречените „ръзешци“, т. е. селяни, които открай време са притежавали собствена земя. Първите му разкази затова носят заглавия като „Писма на един ръзеш“. След това идват разказите „Пътят между тополите“; романът „Тъмнината“ и др. Притежава точен и образен език, психологическо проникновение и живо социално чувство. „Тези наблюдения и оценки идват от книгите му, които Йовков е чел, но навярно и от срещи и контакти със самия писател. И още една подробност — Йовков посочва заглавия на книги на Чезар Петреску от ранния период, които най-добре познава, като и тук проявява усета си за образен превод. Първата книга на Чезар Петреску в оригинал е озаглавена „Писмата на един ръзеш“ (1922), а Йовков премахва членната форма и придава широта на смисъла. Същото личи и в цитираната втора книга. На румънски тя е „Пътят с тополите“, а Йовков превежда „Пътят между тополите“ и с това обогатява образа, като внася нагледност и пространственост.“

В посочения разговор с Чезар Петреску се споменава и румънският писател Виктор Евтимiu. И това е обяснимо. Йовков се е интересувал от неговото творчество и писете му, които са задържали вниманието му¹⁰. Дали се е срещал и с Евтимiu, засега документално още не е доказано, но разполагаме с откъси от една негова статия, „Йовков — един от малцината“¹¹, отпечатана една година след смъртта на Йовков. Най-напред тя излиза в румънското списание „Lumea nouă“ („Нов свят“) и е възторжена оценка на драмата „Боряна“, която Евтимiu гледа в Народния театър, гостувайки в България като председател на ПЕН-клуб. Статията завършва по твърде интересен за темата ни начин: „Приятелят Йовков почина. Съжалявам, че не написах тази статия по-рано. Бих му я пратил. Би се усмихнал...“ В тази фраза не само думата „приятел“, която не е казана случайно, а е резултат на взаимно познаване, но и по-сѣтнешните определения в нея будят размисли и подсказват, че Евтимiu познава характера на Йовков, наблюдавал го е, водил е навярно и разговори. През периода 1920—1927 г. Евтимiu е утвърден писател и драматург. Сътрудничи през 1922 г. на започналото да излиза най-напред седмично, после месечно сп. „Contemporanul“ („Съвременник“), което прокара една авангардистка, модернистична линия в румънската литература¹². През

⁶ Й. Дачев. Страници от букурещкия период. — Добруджанска трибуна, бр. 135, 1985, с. 3. (Разговорите с Атанас Попов са записани през декември 1979 г. в Толбухин.)

⁷ Literatura română. Editura științifică și enciclopedică. București, 1979, p. 300.

⁸ Цит. книга, с. 258.

⁹ Зора, бр. 5411 от 11 юли 1937.

¹⁰ Й. Дачев. Страници от букурещкия период, с. 3.

¹¹ Зора, бр. 5673 от 20 май 1938.

¹² Literatura română. Editura științifică și enciclopedică, București, p. 304.

1922 г. излизат песата му „Инспекторът на жабите“, която отразява тогавашните нравы, и книгата „Избрани разкази“. Същата година Виктор Евтимiu заедно с Виктор Йон Попа и други основават дружество на драматурзите в Букурещ.

Пак от Атанас Попов узнаваме, че Йовков е забелязал и песните на Виктор Йон Попа. „Запознах Йовков с него през 1923 г., когато уредих изложба в Букурещ. . . Разговорът се води в самата изложбена зала.“

Тези срещи и познества и с румънски драматурзи дават ново осветление на престоя на Йовков в Букурещ. В цитирания спомен на Атанас Попов се отбелязват широките интереси на Йовков и към румънската драма и театър, посещения на представления на „Напаст“ от Йон Лука Караджале и други. В статията „Нещо за театъра в Румъния“¹³ Йовков споделя свои мисли и оценки за румънското сценично изкуство. Тази статия, прегледана в оригинал в архива на писателя, цитира и румънската изследователка на Йовков Лаура Баз-Фотиадe¹⁴, като обръща внимание върху впечатленията на Йовков от стилистичните средства на сравнително големия брой театри в Букурещ и че „на румънските сцени не се играе нещо пълно, натрапено, с фолклорни елементи, а, напротив, се изтъква същността на националния дух“.

Възниква въпросът — могат ли да се познаят стилистичните средства на театрите в една столица като Букурещ, без да са посещавани спектакли? Тази осведоменост и стабилност на Йовковите оценки само от вестникарските кодони ли иде?

И още един аргумент от по-късна дата, който също ни води по следите на познества през букурещкия период. Известно е, че от месец май до октомври 1932 г. в сп. „Boabe de grâu“ („Житни зърна“) — Букурещ, излизат всички разкази на Йовков от „Вечери в Антимовския хан“ в превод на Василе К. Хриску, а първият от тях, „По жицата“ — през 1930 г.¹⁵ През 1933 г. „Вечери в Антимовския хан“ е издадена в отделна книга в издателство „Boabe grâu“ с обзорна статия за творчеството на Йовков от Владимир Василев. Това първо издание има послеслов от Еманоил Букуца — директор на издателството, поет и прозаик, роден през 1887 г., издал през 1920 г. сборника стихове „Цветя на сърцето“, през 1926 г. — новелата „Червената връзка“, а през 1927 г. — романа „Бягството на Шекфи“, сътрудничил на седмичния, а после на месечника „Idea europeană“, независим орган, който се опитва да популяризира новите идейни течения в Европа. В своя послеслов¹⁶ Букуца споменава, че Йовков „стоя няколко години в Букурещ като чиновник в българската легация и има възможност да се запознае с езика и литературата ни. Учудих се от разбирането, с което говори например за Садовяну.“ И още: „Той (Йовков) е човек особено мълчалив и уединен. Но зад самотата му очите тичат и проникват.“ Това е писано през 1933 г., преди да излезе във в. „Зора“ преводът на разказа „Непознатото“ от Садовяну с известната бележка на Йовков за именития румънски писател. Не ще и съмнение, че Букуца е нямал възможност да знае Йовковата оценка, която се отпечатва четири години по-късно, а се опирал на непосредствените си впечатления от водени разговори, за да бъде толкова лаконичен и верен. По-късни срещи с Йовков са изключени, тъй като през последните десет години писателят напуска София само три пъти — два, за да посети свои близки във Варна със семейството си, и един в Хисаря. Впечатленията на Букуца могат да бъдат само от срещи в Букурещ до 1927 г., когато е уловил и запазил верни черти от характера и дори израза на очите му. Опитвал се е да води разговори с Йовков, за да стигне до убеждението, че е мълчалив и необщителен, но с пронизателен поглед. Учудва се, остава изненадан от разбирането, с което говори за един Садовяну например. Букуца сочи само този писател, а е възможно да са говорили и за други румънски творци.

След тези факти, извлечени пряко или косвено от някои свидетелства, не можем вече да твърдим със сигурност, че Йовков е знаел само пътя от дома до легацията и обратно. В Букурещ той наистина е несправедливо унижаван, понижаван в служебната йерархия, уволняван, тревожен за какво ли не, но това не му е попречило да общува, макар и по Йовковски, с румънски писатели и журналисти, да следи литературния, театралния и културния живот задълбочено и с разбиране. Варно е, че засега не можем да говорим за „близки“, „приятелски“ връзки, а само за познества, по-широки или по-краткотрайни, за срещи и разговори, които не са още изследвани и стоят в сянка. Това е едно бяло поле в литературно-историческите и литературно-критическите изследвания за престоя на този бележит наш писател в Букурещ.

¹³ Зора, бр. 5416 от 17 юли 1937.

¹⁴ Поглед върху Йовковия свят. — Пламък, 1977, кн. 5, 117—122.

¹⁵ Константин Велики. Любим писател на румънския народ. — Кооперативно село, бр. 268, 15.XI.1970, с. 4.

¹⁶ Iordănescu v. Noptile la-hanul din Antimovo. Cuvînt după. Boabe de grâu, București, 1933.